

DIYQANSHILIQ MÁRESIMLERI ARQALI EKOLOGIK TÁRBIYA BERIW.**Orinbaeva Gozzal Polatovna***Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti tayanış doktorantı
gozzalpolatovna53@gmail.com*

Annotaciya: *Bul maqalada diyqanshılıq máresimleri arqalı adamzatqa ekologik tárbiya beriw máseleleri haqqında sóz etiledi. Tábiyatqa mehir, jerge itibar menen múnásebette bolıw, suw hám jer resursların asıraw sıyaqlı túsiniqler qalıplestiriledi. Ekologiyalıq mashqalalardı ańlaw hám tábiyattı qorǵawǵa baǵdarlaydı.*

Аннотация: *В этой статье рассматриваются вопросы экологического воспитания человечества посредством сельскохозяйственных обрядов.*

Формируются такие понятия как любовь к природе, бережное отношение к водным и земельным ресурсам. Понимание экологических проблем направлено на охрану окружающей среды

Annotation: *This article discusses the issues of providing ecological education to humanity through agricultural rituals. Concepts such as love for nature, careful attitude towards the land, and conservation of water and land resources are developed. It guides the understanding of ecological problems and environmental protection.*

Tayanış sózler: *Tábiyat qubılısları, ekologiyalıq ortalıq, Avesto, Nawrız, suwdı pataslamaw, abadanlastırıw*

Ключевые слова: *природные явления, экологическая среда, Авеста, Навруз, незагрязнение воды, благоустройство*

Keywords: *natural phenomena, ecological environment, Avesta, Navruz, water pollution, improvement*

Áyyemnen insaniyat tábiyattaǵı hádiyselerge , ondaǵı janlı, jansız zatlarǵa , ushırasıp turatuǵın tábiyiy apatshılıqlarǵa hayran qalıp , olardıń aldılarında geyde

ózleriniń ázzi ekenliklerin de sezgen. Tábiyattaǵı hár bir qubılıslardıń , kórinis túrlerdiń, háreketli jaǵdaylardıń óz mazmunı, mánisi bar dep túsiniq olarǵa sıyıǵan.

Nátıyjede , tábiyattıń sırlı qubılıslarǵa tolı ekenligin tán alǵan. Usılay etip , ekologiyalıq tárbiyanıń derekleri, dáslepki uǵımları ertedegi adamlardıń turmıs tárizine barıp tireledi. Usı dáwirdegi adamlar tábiyat penen abaylap qatnasta bolıwǵa umılǵan hám bunı óz áwladlarınıń sanasına sińdirip barıwǵa háreket etken. Ertedegi adamlar óz turmıslarının tábiyat penen bekkem baylanıslılıǵın seze

otirip jaratılıs tiykarında tábiyattıń elementi: jer ,suw,hawa ,ot (quyash) bar dep túsiniw,usı tábiyat türlerin kóbirek qásterlewge umılǵan.Házirgi waqıttaǵı” ana topıraq jer”,”bir qısım topıraǵı buyırsın” degen túsiniqler usı dáwirlerden beri kiyatırǵan uǵımlar.Ertedegi adamlar jer,suw ,hawa,ot (quyash) insanlarǵa ǵamxorshı yamasa ózleriniń jasap tirishilik etiwiniń deregi,saqlap támiynlep turıwshısı ekenligine isengen.

Ata-babalarımız tábiyattı qorǵawda,ekologiyalıq tárbiya beriwde tabu-qadaǵan etiw dástürin de payda etken edi.Suw, geypara haywanatlar,ósimlikler

ásirese,miywe beretuǵın aǵash türleri tilsimli dep túsiniw,tabu-qadaǵan etilgen.

Bul aǵashlar sebepsiz shawıp taslansa olardaǵı ruwxlar ǵázeplenip,shapqan adamǵa zıyan keltiriwi mǘmkin dep túsiniwgen.Bunıń üstine aǵashlar mǘyweli bolǵanlıǵı sebepli adamlarǵa ırısqa beredi.Bul arqalı adam oz ırısqsın ózi qırqqan

boladı.Waqıt ótiwi menen adamlardıń oylaw qábiliyeti rawajlanıp olardıń danalıǵı,

aqıl biliminiń jemisi sıpatında jaratılǵan folklorlıq shıǵarmalarda ekologiyalıq tárbiyaǵa baylanıslı pikirler orın ala basladı.¹

Diyqansılıq xalıq turmısınıń ajralmas bólegi bolıp,ol insanlar ómirinde tábiyat penen birgelikte jasaw mádeniyatınıń ayqın kórinisi esaplanadı.Qaraqalpaq

xalqınıń diyqansılıqqa tiyisli máresimlerinde ekologik teńsalmaqlıqtı saqlawǵa

¹Bekimbetova A Ekologiyalıq tárbiya haqqındaǵı dáslepki uǵımlar//Vestnik KKOANRUz .2004.

saqlawǵa tiyisli kóplegen úrp-ádet dástúrler qalıplesken.

Diyqansılıq máresimleri -tábiyat kúshlerine húrmet,suw ,jer hám hasıldı qádirlaw ideyaları menen baylanıslı.Ata-babalarımız bizge qaldırıp ketken tariyxıy

esteliklerdiń eń dáslepki zardushtiylik dininiń muqaddes kitabı “Avesto “ esaplanadı.Onda tábiyattı hám qorshaǵan ortalıqtı muqaddes nárseler sıpatında

saqlawdıń,ekologiyalıq ortalıqtı qorǵawdıń ilajları belgilengen.

“Avesto”nıń kórsetiwinshe,tábiyattı qorǵaw hám qorshaǵan ortalıqtın tazalıǵın saqlaw türli keselliklerdiń tarqalıwınıń aldın alıw maqsetinde sanitariya –

gigiena qaǵıydaları-shıǵındılardı bekitiw,iplaslanǵan jerlerdi topıraq ,tas,kül menen

kómp taslaw ámelge asırıladı.Sonıń menen ekologiya máselelerine ,yaǵnıy

tábiyattı,jer,suw,terek,ósimlik,janıwarlardı ázizlew,jerdi isletiw,suwǵarıw,baǵ-baqshalar islewge,suwdı muqaddes tutıwǵa ayırıqsha itibar berilgen.

Háwiz,qudıq,jap suwların iplaslawǵa qarsı arnawlı gúres alıp barılǵan,ózek

yaki

jap boylarına mal baǵıwǵa,iytlerdi baylawǵa ruxsat etilmegen,qudıq hám háwiz suwların pataslaǵan adamlarǵa úlken járiymalar salınǵan.¹

'Avesto"da tábiyattı hám qorshaǵan ortalıqtı,muqaddes nárseler sıpatında ot,suw,hawa,jerdi pataslamawdı talap etken.Tazalıqtı saqlawdıń,ekologiyalıq ortalıqtı qorǵawdıń ilajların belgilegen.Jerge jaqsı dán sebiwden artıq sawap is

joq

dep,xalıq xojalıǵı tarawında diyqansılıqtıń ayırıqsha áhimiyetli kásip ekenligin kórsetip beredi.Qorıq hám boz jerlerdi ózlestiriw,onı jámáát ortasında ádalatlı bólistiriw eń sawaplı islerden esaplanǵan.Jer,suw,hawanı pataslaw awır gúná esaplanadı.Bunday ibrattı tastıyıqlaw búngingi áwladlardı da

tábiyatqa,qorshaǵan

ortalıqqa jawızlarsha baylanısta bolmawǵa shaqıradı.

Biziń ólkemizde tábiyatqa bolǵan hürmet,onıń sırların ańlap jetiwge umtılıw,qorshaǵan ortalıqtı taza saqlaw,azadalıq hám páklik sıyaqlı úrp-ádetler uzaqqqa barıp taqaladı

¹ Bazarbaev J,Xojaniyazov G,Bazarbaev R Ayyemgi Oks dáryasınıń tómengindegı zardushtiylik dininiń izleri-Nókis'Qaraqalpaqstan",2007,62-bet

Suw tirishilik deregi degen xalıq naqılı diyqansılıq máresimleriniń orayında turadı.Suwdı tejew,salmalardı tazalaw ,egin maydanların óz mólsherinde suwǵarıw

sıyaqlı ádetler ekologiyalıq turaqlılıqtı támiynleydi.Suwsız tirishilik joq dep ásirler

dawamında suwdı hám jerdi qásterlep kelgen.Tariyx betlerinde xalqımızdıń suwdı

qanshelli qásterleytuǵınlıǵı hám únemli paydalanatuǵınlıǵı anıq jazılǵan.Burınnan

kiyatırǵan xalqımızdıń dásturi boyınsha suwdı pataslaw hám ısırap etiw qatań qadaǵan etilgen, jáne jap hám kanallar jaǵasınan toparlasıp atlı hám piyada jüriwge,hátteki jol salıwǵa ruqsat etilmegen.Sebebi,japtıń ultanına jaǵadaǵı topıraq

túsip kómilip qalatúǵının diyqanlar jaqsı bilgen.

Sonıń menen birge ,xalqımız suwdı ısırap etpey únemli paydalanıw maqsetinde suwǵarılatuǵın jerlerdiń tegis emes ekenligin esapqa alǵan haldá olardı

bir neshe atızlar hám kùsheler (kishkene atızlar) islep, olardı shellep, olarğa arnawlı

salmalar arqalı suw aparıp diyqansılıq etken. Sonı da aytıw kerek, kanal hám japlardı qol menen qazıw onı tazalaw hám qashı shabıw jumısları xalqımız ushın eń

awır miynet edi. Degen menen, diyqanlar qazıwdıń ráhátı de bar ekenligin bilgen.¹

Xalqımızdın kúndelikli turmısında saqlanıp kelgen kóplegen ùrp-ádet, dástúrlerinde onıń kórinisleri saqlanğan: "suwdı iplaslama", "suwğa tükirme", "suwğa patas zat taslama", "suwdı zayalama", "suwdıń da sorawı bar", "quyashqa tik qarama", "ot penen alaslap jawız ruwxlardı quw" sıyaqlı sózler

bizge miyras bolıp saqlanıp qalğan hám de ol milliy tárbiyamızda jeke pazyiletlerdi

rawajlandırıwda, ásirese búgingi kúnimiz ushın ayrıqsha áhimiyetke iye.

Suw - bul ómir sherbeti esaplanıp, ol jer jüzinde eń biybaha baylıq sıpatında qádirlenedi. Jer sharınıń 71% suw menen qaplanğanına qramastan onıń ishiwge

jaramlı bolğan muǵdarı 2,8% ti quraydı. Jer jüzi xalqınıń kóbeyip barıwı (2025-jılı

8,09 mlrd qa jetken) insaniyattıń tábiyat inamlarına nadurıs qatnasta bolıwı sebepli

dushshı suw zapasları keyingi jılları azaymaqta. Bunıń aqıbetinde orınlarda taza

ishimlik hám suwǵarma suwların saqlaw, onnan maqsetke muwapiq paydalanıw

¹Sarıbaev Q, Sarıbaev M "Qızketken" kanalı tariyxınan. - Nókis; "Bilim", 2003, 3-bet barısında unamsız jaǵdaylar jüz bermekte, suw ekologiyası hám qorshaǵan ortalıqtı

qorǵawǵa bolğan itibar páseyip barmaqta.

Hádislerde eginzarlıqtı asıraw, terekler egiw, jaramsız jerlerdi abat etiw, jap-salmalardı tazalaw, qazıw hám suw shıǵarıw isleri haqqında ráwayat etilgen. Amir

Temur biyliklerinde "qarawsız jerler iyesiz bolsa, xalisa, yaǵnıy, mámleket daramatları hám jerleri menen shuǵıllanıwshı joqarı hámeldarlardan ibarat jámaát

tárepinen abat etilsin. Eger iyesi bolsa, biraq abat etiwge qurbı jetpese, oǵan türli

áspablar, kerekli úskeneler berilsin, ol óz jerin abate tip alsın. Qarawsız qalğan

jerlerge kerizler(jer astı qudıqları)qurılsın,buzılğan kópirler düzetilsin,japlar hám

dáryalar üstine kópirler qurılsın”dep jerden paydalanıwğa hám usı arqalı xalıqtıń

turmıs jaǵdayın jaqsılawdı maqset etken.

Ayyemgi ata-babalarımız suwǵa, dáryaǵa hár qıylı ırım dásrúrler isledi,suw qudayınan qorqtı,suw perisine isendi.Suw tulparına háwes etti.Babalarımız suw

mol bolsın dep hár máwsimde ,at,mal,qoylardı qurbanlıq etip dáryaǵa qan aǵızdı.

Izertlewshilerdiń jazıwınsha ,ógiz jer islerinde tiykarǵı islep shıǵarıw kúshi sıpatında áhimiyetli orın iyelep,hasıldarlıq isenimleri qatarında tán alınǵan.Diyqan

miynetinin tiykarǵı tayanışı bolıp ilahiylestirilgen.Bunday máresimler túrli variantlarda,túrli mámleketlerde keń tarqalǵan bolıp,Orta Aziyadaǵı saqlanıp kiyatırǵan isenimler qatarınan orın aladı.Bularǵa jer isleri, egis baslanǵanda ógiz

shaqın maylaw,bolajaq hasıl ushın ógizdi qurbanlıq sıpatında Amiwdaryaǵa taslaw

dástúrleri kiredi.Xalqımız ótmishten baslap búnginge shekem jasawı ushın jer hám

suw máseleleri eń áhimiyetli máselelerdiń biri bolıp ,buǵan biyparwa qaramaǵan.

Tábiyat adamdı saqlaydı,baǵadı,kewlińdi kóteredı,sharshaǵanıńdı shıǵaradı. Sebebi ol ana-tábiyat bolıp tabıladı.Insan bul hawadan dem aladı,jasawı ushın azıq -awqat,suw ,quyash kerek.Onı tábiyattan aladı.Adamnıń salamat bolıwına qorshap turǵan tábiyat ta salamat bolıwı kerek.Mámleketimizde xalıqtı ,tábiyattı

qorǵawǵa,adamlardıń ekologiyalıq mádeniyatın arttırıwǵa itibar qaratılmaqta.

Diyqansılıq máresimleri ekologiyalıq teńsalmaqlıqtı támiynlewde tómendegi belgileri menen áhimiyetli esaplanadı.Xalqımız áyyemnen “Suw ómir

deregi” degen sózge ámel qıladı.Báhár aylarında ótkerilgen “salma tazalaw” yamasa “suw shıǵarıw” máresimleri ekologiyalıq tárepten júdá áhimiyetli esaplanǵan.Bul arqalı suw jolları tazalanıp,tábiyattaǵı teń salmaqlıq saqlanadı.

Nawrız bayramı yaki hasıl jıyın terimi waqtında terek egiw,gül egiw dástúрге aylanǵan.Bul arqalı xalıq qorshaǵan átiraptı kógallandıırıwǵa ,hawanı tazalawǵa óz úlesin qosqan.”Jer taza bolsa ,hasıl mol boladı”,”Jerge mehir-ómirge

mehir “sıyaqlı naqıllar xalıqtıń ekologiyalıq pikirin ańlatadı. Diyqansılıq máresimleri arqalı insanlar jerge hürmet penen múnásebette bolıwdı úyrenen.

Xalıq awızeki dóretpelerinde sáwlelengen diyqansılıq máresimleri ekologiyalıq teńsalmaqlıqtı saqlawda jüdá áhimiyetli orın tutadı. Olar insandı tábiyat penen birgelikte jasawğa, jer hám suwdı abaylap asırawğa, ekologiyalıq mádeniyattı qalıplestiriwge úyretedi.

Búgingi künde diyqansılıq máresimlerindeki ekologiyalıq ideyalardı qayta tiklew hám jasawladqı úyretip barıwımız zárúr. Sebebi bul máresimlerdegi “tábiyatqa minnetdarshılıq”, “suwdı asıra”, “jerge mehir menen múnásebette bol”

degen túsiniqler ekologiyalıq mádeniyattı rawajlandırıwda áhimiyetli orın tutadı. Xalıq awızeki dóretilerindegi diyqansılıq máresimleri tek ǵana mádeniy miyras emes, ekologiyalıq tárbiyanı úgit-násiyat etiwdiń tábiyiy gılti esaplanadı.

Perzentlerimizdiń tábiyatqa tuwrı múnásebette qarım – qatnas jasawı, átiraptı kóǵallandırwı, tábiyat baylıqların asırap-abaylawı, keleshekke salamat áwlad, azat hám abat Watan qaldırıwdı túsindirip, jámiyetimizdegi hár bir insanga ekologiyalıq tárbiya beriwde esten shıǵarmamız kerek. Diyqansılıq máresimlerin úyreniw hám jaslar tárbiyasında qollaw tábiyattı asırawğa hám de turaqlı rawajlanıwǵa xızmet etedi

PAYDALANILǴAN ÁDEBIYATLAR:

- 1 Bekimbetova A Ekologiyalıq tárbiya haqqındaǵı dáslepki uǵımlar//Vestnik KKOANRUz .2004
2. Bazarbaev J, Xojaniyazov G, Bazarbaev R Ayyemgi Oks dáryasınıń tómendegei zardushtiylik dininiń izleri-Nókis’Qaraqalpaqstan”, 2007, 62-bet
3. Sarıbaev Q, Sarıbaev M “Qızketken” kanalı tariyxınan.-Nókis; “Bilim”, 2003, 3-bet
- 4 Qaraqalpaq folklorı 88-100-tom Nókis, “Ilim”. 2015-jıl
- 5 Qallı Ayımbetov “Xalıq danalıǵı” Nókis, “Bilim” 2022-jıl